

Ferenczi Attila (1962) klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének docense. Fő kutatási területe a római irodalom története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Horatius a költészet hasznáról
(2016/3).

Germanicus Egyiptomban

Ferenczi Attila

Az *Annales* második könyvében Tacitus beszámol Germanicus egyiptomi utazásának történetéről (II. 59–61). Ez a beszámoló közvetlenül megelőzi Germanicus halálának elbeszélését, az első két könyv kétségtelen drámai csúcspontját. A következőkben két céloom van: egyrészt szeretném értelmezni az epizód szerepét a Germanicus-elbeszélés egészén belül, másrészt szeretnék néhány megfigyelést tenni arról, hogy milyen szimbolikus erőt tulajdonít Tacitusnak ez az elbeszélése az egyiptomi történelem emlékeinek, azaz a romoknak ebben a részletben.¹

Kr. u. 17-ben Tiberius különleges felhatalmazással a keleti tartományokba küldte unokaöccsét és fogadott fiát, Germanicust, hogy teremtsen békét a forrongó Armeniában és a vele szomszédos, római fennhatóság alatt álló területeken. Tacitus előadásában azonban nem ez a küldetés valódi, vagy legalábbis nem az egyetlen célja. A féltékeny és gyakran paranoid uralkodó így próbált megszabadulni a császári család legnépszerűbb tagjától, és ennek következtében az öröklés szempontjából Drusushoz, vér szerinti fiának a riválisától. Így azzal egy időben, hogy a császár Germanicust a keleti provinciákba küldte, visszarendelte Creticus Silanust Syria provincia adminisztrációjának éléről, aki pedig különböző magán- és hivatalos kapcsolatai révén szorosan kötődött Germanicus személyéhez. Helyére Cnaeus Pisót nevezte ki, akit a történetíró a következőképpen jellemez:

Természeténél fogva erőszakos és engedelmeskedésre képtelen ember. Vadságát apjától, Pisótól örökölte, aki a polgárháború alatt az Afrikában létrejött csoportot mindenre elszántan támogatta Caesarral szemben, később Brutus és Cassius mögé állt, majd amikor engedelnyt kapott a visszatérésre, távol maradt a közhivataloktól, mígnem maga Augustus kereste meg, hogy vállalja el a felajánlott konzuli címet.
Annales II. 43, 2²

Tiberius tehát éppen egy nyakas republikánust használ fel arra, hogy Germanicust tönkretegy.³

Germanicus viszonylagos sikereket ér el Keleten, de ekkor elhagyja küldetésének területét, és a telet Egyiptomban tölti egyrészt a provincia ügyeit intézve, de még inkább a provincia történelmi emlékeinek, híres romjainak megismerésével. Tacitus elbeszélésében a két indok távolról sem egyformán fontos. Érdemes itt is idézni Tacitust (ezúttal latinul is):

M. Silano L. Norbano consulibus Germanicus Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis. Sed cura provinciae praetendebatur, levavitque apertis horreis pretia frugum multaque in vulgus grata usurpavit: sine milite incedere, pedibus intectis et pari cum Graecis amictu, P. Scipionis aemulatione, quem eadem factitavisse apud Siciliam, quamvis flagrante adhuc Poenorum bello, accepimus.

M. Silanus és L. Norbanus konzulságának évében Egyiptomba utazott, hogy megismerje a régiségeket. Mindenesetre a provincia gondját használta ürügyül, és meg

is nyitott néhány közraktárat, ezzel enyhítve a gabona piaci árát, és sok olyasmit engedett meg magának, ami tetszik a népnek: katonai kíséret nélkül vonult, fedetlen lábbal és olyan ruhában, mint a görögök, versenyre kelve P. Scipióval, aki állítólag ugyanezt művelte Sziciliában, pedig még lángolt a pun háború.

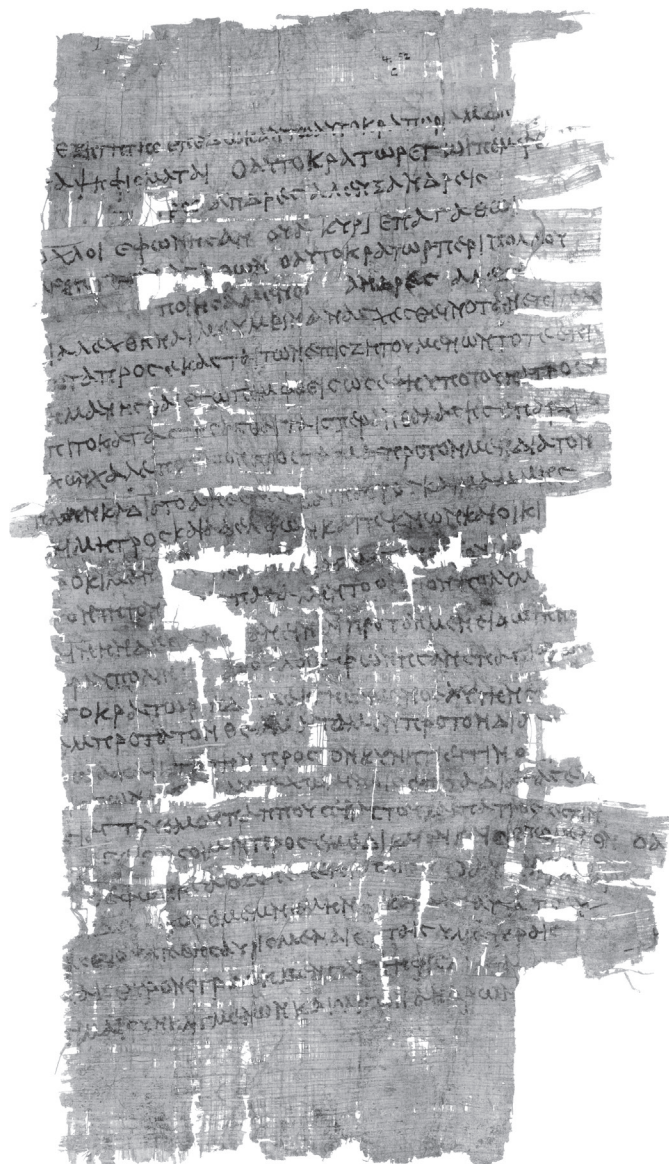
Annales II. 59, 1

Tacitus tehát Germanicus kíváncsiságát tartja az utazás valódi okának, amihez mindössze ürügyül szolgálnak a provincia problémái. A történetíró ítéletét azonban egyéb forrásaink nem igazolják. Suetonius beszámolója ugyanerről az esetről éppen a helyzet drámaiságát hangsúlyozza, és igazolja Germanicus beavatkozását: „Amikor Germanicus a nagy és váratlan éhínség miatt a megkérdezése nélkül Alexandriába ment, panaszkodott rá a szenátusban” (*Tiberius* 52; Kis Ferencné fordítása). Ugyanerről az eseményről rendelkezésünkre áll Josephus Flavius beszámolója is (*Apión ellen* II. 63), mely szintén megerő-

síti, hogy valóban létezett a probléma, amelynek megoldására Germanicus Egyiptomba érkezett. Az oxyrhynchosi papiruszok gyűjteményében található továbbá egy viszonylag jól olvasható darab, amely annak a hivatalos köszöntő beszédnek a leiratát tartalmazza, amelyet a császári család egyik tagja tartott Alexandriába való megérkezése után. A szöveg még azokat a helyeket is jelöli, ahol a beszélőt félbeszakította a hallgatóság tapsa. Magában a szövegben nem szerepel a beszélő neve, csak annyi derül ki, hogy apjának nevezi Caesart, aki őt Egyiptomba küldte:

Engem azért küldött atyám – ahogy mondtam –, hogy irányítsam a tengeren túl fekvő provinciákat; nehéz feladat ez először is a tengeri utazás miatt, azután meg azért, mert kiszakít atyámnak, nagyanyámnak, anyámnak, testvéreimnek, nővéreimnek, gyermekeimnek és lelki barátainknak az öleléséből.

POxy XXV. 2435



1. kép. A császári család tagjának alexandriai beszéde papiruszon: *POxy* XXV. 2435 (forrás: Oxyrhynchus Online Image Database)

Két lehetőség mutatkozik az azonosításra: Caius Caesar, Agrippa fia, Augustus természetes unokája és egyben fogadott fia, illetve Germanicus Caesar. Caius életének jól ismert körülményei azonban az első lehetőség ellen szólnak, neki ugyanis nem volt gyermeke, amikor Kr. u. 4-ben meghalt, hiszen Augustusnak természetes, egyenes ági utódként csak Agrippa Postumus maradt. Ő tehát nem lehet az alexandriai szónok. Ha azonban a beszélő személyét Germanicusszal azonosítjuk, másik nehézséget kell megoldanunk: Tacitus elbeszélése szerint ugyanis Germanicus a családjá társaságában érkezett hivatali helyére Keletre. Felesége éppen ezen az utazáson, Lesbos szigetén adott életet utolsó gyermeküknek, Iulia Livillának (*Annales* II. 54). Az ellentmondás egyetlen magyarázata az lehet (ha egyáltalán található rá magyarázat), hogy Germanicus a feleségét és a gyermekeit Antiochiában hagyta, és egyedül érkezett Egyiptomba. Az oxyrhynchosi papirusz tehát megerősíti és további részletekkel gazdagítja azt az értékelést, amelyet Germanicus útjának általános jellegéről Suetoniusnál vagy Josephus Flaviusnál találhatunk. Az utazásnak nem pusztán határozott célja, hivatalos jellege lehetett, hanem abból a körülményből, hogy családjá nélkül érkezett Alexandriába, arra is következtethetünk, hogy Tacitus erősen túloz, amikor azt állítja, Germanicus hosszabb időt töltött ott utazással, és az egész program sokkal inkább az *otium*, mint a *negotium* fogalomkörébe tartozott.⁴ Mindez jól mutatja, mennyire fontos szövegformáló erő Tacitusnál a jelentésalkotás, és éppen ezért itt, a Germanicus-történetek végén szereplő epizódnak milyen kiemelt szerepe van a szöveg értelmének meghatározásában. A modern értelemben vett történelmi hitelesség szempontja tehát alárendelődik annak a másik szempontnak, hogy Germanicus életének a drámai vég előtti utolsó békés epizódja jelentésgazdag legyen.

Tacitus szerint Tiberius haragra gerjedt, amikor értesült Germanicus útjáról (II. 59). Viseletét és viselkedését enyhébb szavakkal illette, de magát a tény, hogy engedélye nélkül Egyiptom területére lépett, felháborodottan vette tudomásul. Germanicus azonban minderről nem tudott, így a hivatalos ügyek elintézése után hajóra szállt a Níluson, hogy megismerkedjen a vidék nevezetességeivel. Az út során Tacitus elbeszélése (60–61) szerint a következő emlékeket ejtette útba: Kanópostól indult, majd meglepetésként a Nílus torkolatában

Hérakleion (Thónis) városát. (Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az úti beszámoló realitását nem tudjuk ellenőrizni; nem tudjuk például, vajon valóban meg lehetett-e közelíteni Kanóposból hajóval Hérakleion városát.) Majd elment Thébába, és megnézte a Memnón-kolosszusokat. Ha Tacitus szövegében a kommentátorokkal egyetértve a *lacus... Nili receptacula* (61) kifejezést a Moiris-tóra értjük, az nyilvánvalóan felborítja Tacitus beszámolójában a geográfiai rendet, hiszen ez a tó jóval közelebb fekszik a Nílus deltájához, mint a már előtte említett Théba vagy Memnón szobra. Germanicus az utazását Elephantinében és Syénében fejezte be.

A leírás irodalmilag nyilvánvalóan három egységre oszlik: az elsőben (60, 1–2) a Nílus torkolatának két városa és a keletkezésükhöz kötődő hagyomány ismertetése szerepel, a másodikban (60, 3–4) egy Thébában látott felirat értelmezése, majd a harmadikban (61, 1–2) egész röviden egyéb furcsaságok és nevezetességek. Az első részben tehát arra esik a hangsúly, hogy a görög mitológia ismert részleteinek, a trójai háborúnak vagy Héraklés születésének és történetének kevésbé ismert alternatív, helyi változatait hallhatta a római utazó, a harmadik részben pedig arra, hogy olyan kuriózumokkal ismerkedett, mint Memnón kolosszusi, amelyek hangot adnak ki, ha rájuk süt a nap, vagy mint a megmérhetetlen mélységű, feneketlen tavak. Az egész elbeszélés középpontja a második részben található felirat-értelmezés:

Még megvoltak az épületeken az egyiptomi feliratok, amelyek a régi gazdagságot hirdették; s amikor az idősebb papok egyikét felkérte, hogy a hazai nyelven írt szöveget fordítsa le, az tolmácsolta, hogy itt valamikor hétszáz ezer fegyverforgató ember lakott, s hogy ezzel a hadsereggel Rhamses király Libyát, Aithiopiát, Médiát, Perzsiát, Baktriát és Skythiát meghódította, s mindazokat a földeket, amelyeket a syriaiak, armeniaiak s a velük szomszédos kappadokiaiak laktak, amonnan a Bithyniai-, innen a Lykiai-tengerig uralma alatt tartotta. Ezenfelül még olvashatók voltak a nemzetekre kivetett adók is, az arany és az ezüst súlya, a fegyverek és lovak száma, a templomoknak szánt elefántcsont és illatszerek, a gabona és mindenféle szükségleti cikk mennyisége, amelyet az egyes nemzetek fizettek, nem kevésbé nagyszerű arányokban, mint ahogy azt most a parthusok hatalma és a római uralom megszabja.

II. 60, 3–4. Péter Gyula fordítása

A részletesen ismertetett felirat jellege, tartalma segít értelmezni az egész jelenetet.⁵ Nem a szokásos turistalátványosságról van tehát szó, amivel a korszak utazóit szórakoztathatták a helyiek. Ilyesmikről olvashatunk a fentebb elsőnek vagy harmadiknak nevezett egységben. A felirat az államigazgatásra jellemző pontossággal rögzíti a számokat, adatokat, így emlé-



A Memnón-kolosszusok Thébában (H. Béchart felvétele, 1926; forrás: <https://www.periodpaper.com>)

keztetve minket, olvasókat arra, hogy a Római Birodalom (állítólag) hivatalos úton járó tisztségviselője ahelyett, hogy a jelen igazgatási feladataira koncentrálná figyelmét, romokkal vagy azokon olvasható idegen nyelvű feliratokkal van éppen elfoglalva. Nyilvánvalóvá válik a szembeállítás, ha a múltból itt maradt felirat ismertetésének hosszát és részletességét összevetjük a valóban végzett igazgatási munkáról szóló mondat rövidségével: „meg is nyitott néhány közraktárat, ezzel enyhítve a gabona piaci árát” (*levavitque apertis horreis pretia frugum*; 59, 1). A részlet egyszersmind arra is lehetőséget ad, hogy az elbeszélés irodalmilag köthessen az egyiptomi utazások összefüggéséhez. Hérodotos művének második könyvében beszéli el, mit hallott a szerző először Memphis, majd Théba és Héliopolis papjaitól az egyiptomi nép múltjáról (II. 3). A nyugati utazót felvilágosító öreg pap képzete jól láthatóan összeköti a két szöveget, és egyszersmind elhelyezi a tacitusi epizódot a népek nagy történelmi versengésének jól ismert és Rómában is sokszorosan újramondott narratívájában.

Múlt és jelen szembeállításának a jelentése akkor válik még világosabbá, ha konkrét történetünket, az egyiptomi epizódot tágabb kontextusában is megvizsgáljuk. Ez a (narratív és konkrét, földrajzi) kitérő ugyanis egy motívumsor befejező eleme. Germanicus jellemzéséhez Tacitus ugyanis többször alkalmazza ugyanazt az eszközt. Nem vonul például hadvezéreként csapataival egyes a lázadó germánok megfékezésére az első könyvben, hanem előtte kitérőt tesz, hogy megnézhesse Varius germaniai fiaskójának helyszínét, a teutoburgi csatateret (I. 61–62). Összeköti a germaniai csatater meglátogatását és az egyiptomi utazást Tiberius helytelenítése (*quod Tiberio haud probatum*, I. 62) is. Itt maga a történet elbeszélője nem fogalmazza meg fenntartásait Germanicus eljárásával szemben, és nem is teszi egyértelművé, mi a kitérő valódi oka. Az olvasó csak annyit jegyezhet meg magának, hogy Tiberiusnak valószínűleg igaza lehet, ha vallási megfontolásból nehezményezi a látogatást: „az *auguriummal* és az ősi szertartások



3. kép. Germanicus bazaltból faragott büsztje Egyiptomból, ökeresztény hívek késő római időszakban okozott rongálásaival (British Museum, forrás: Carole Raddato, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=45895266>)

szentségeivel felruházott *imperator*” (*imperatorem auguratum et vetustissimis caerimoniis praeditum*, ford. Borzsák István) közvetlen érintkezése a holttestekkel aggályos lehet.

A keleti megbízatás Germanicus számára egy nem hivatalos jellegű athéni városlátogatással kezdődött. Tacitus nem mulasztja el megemlíteni, hogy Lesbos szigete felé tartva Euboiában szálltak hajóra, amiből világossá válik az olvasónak, hogy az attikai látogatás pusztán kitérő lehetett. Germanicus ahelyett, hogy minél gyorsabban állomáshelyére sietett volna, hogy ott megelőzze politikai/hivatali ellenfelét, Pisót, Athénba látogatott. Az elbeszélés több ismétlődő elemet mutat az egyiptomi epizóddal. Germanicus ezúttal is sutba vágta a formáságokat: egyetlen lictor kíséretében (*uno lictore*; II. 53, 3) ment be Athénba, és katonai kíséret nélkül érkezett Alexandriába (*sine milite incedere*; II. 59, 1). Germanicus távozása után Athénba érkezett Piso is. Tacitus beszámol arról a beszédről, amellyel ő szólította meg a viharos bevonulásától amúgy is megrémült athéniakat: „sandán Germanicust korholja, hogy a római név dicsőségének rovására nem az oly sok csapás-

tól kipusztult athéniakat, hanem a népeknek ezt a zagyvalékát (*conluviem illam nationum*) oly túlzott előzékenységgel kényeztette: hiszen ezek a szövetségesei Mithridatesnek Sulla ellen, Antoniusnak az isteni Augustus ellen” (II. 55, 1; ford. Borzsák István).

Ezeket a gondolatokat az egyiptomi történet értelmezéséhez is felhasználhatjuk. Piso első állítása a történelem folyamatoságára vonatkozik. Mi következik abból egy népesség jelenére nézvést, hogy hagyományai nagyszerű történelmi múlt-ra vezethetők vissza? Milyen összefüggést állapít meg a külső szemlélő egy népcsoport fényes múltja és kevésbé fényes jelene között? Egyáltalán: létezik-e a történelem folytonossága és különösen annak az a formája, amely a különböző (idegen, nem római) etnikai csoportok tudatában él? Csak azért, mert egy földrajzi terület nem ürül ki, egy nagyvárost például folyamatosan laknak, még nem feltétlenül állapítható meg – véli Piso – a folytonosság, rokonság, közvetlen kapcsolat a múlt és a jelen között. A történelmi csapások elvezethetnek oda, hogy egy közösség lényegét tekintve megszűnik, és átadja helyét valami olyannak, ami már nem önmaga. Piso beszédének másik markáns gondolata a Róma-centrikus szemlélet igénye, illetve ennek számonkérése Germanicuson. Az általa képviselt megközelítés a különböző történetileg, kulturálisan kitüntetett helyszínek értékét is csak a rómaiság nézőpontján keresztül hajlandó megítélni. Nem egyéb érdemeik fontosak, legalábbis egy római politikus, politikailag komolyan vehető személy szemében, csakis viszonyuk Rómához.

Az egyiptomi epizód értelmezése szempontjából az Athén és Egyiptom közötti szimbolikus párhuzam fontos számunkra, azaz a múlt és a jelen szembeállítása. Ennek a szembeállításnak az értelme olyan gondolathoz vezet, amely alapvetően különbözik Cicero véleményétől, miszerint „a történelem (történetírás) az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezet ereje és az élet tanítómestere” (*historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae*; *A szónokról* II. 36). Mindkét nép a dicső múlt helyszínén él, politikai önállóságától megfosztva, római provinciaként. Nincs mit tanulni tőlük, romjaik nem érdekesek a római jelen szempontjából nézve. Ezek persze Piso gondolatai (értsd: a szerző által Piso szájába adott gondolatok), és megszólaltatásuk nem jelenti automatikusan, hogy a szerző (elbeszélő) azonosul is velük. Tacitus Germanicus-ábrázolásában azonban következetesen visszatérő, sokféleképpen hangsúlyossá váló elem a múlt, pontosabban az elmúlt események helyszínei iránti ellenállhatatlan vonzódás. Nemcsak a teutoburgi csatamezőt látogatja meg korábban az ifjú hadvezér, hanem Keletre vezető útján alkalmat talál arra is, hogy elmenjen az actiumi csata színterére, ahol mindkét oldalon harcoltak ősei (II. 53, 2). Abban azonban, hogy a tacitusi elbeszélő nem helyénvaló vonzalomként értelmezi az egyiptomi látogatást, és ezzel közvetlenül is felelőssé teszi a hőst saját pusztulásáért, már joggal láthatjuk az elbeszélői ítéletet. Tacitus az egyiptomi utazás elbeszélésében nem a hatalmi, kulturális, etikai római fölényről szóló szokásos nézeteket szövegezteti meg, hanem a jelennel szembeállított, öncélú, merőben a kíváncsiság (*curiositas*) által motivált múltidéztést jeleníti meg, nyilvánvalóan helytelenítve hőse döntését, amely hozzájárul bukásához és végül halálához.⁶ Egyiptom olyan társadalom szimbóluma, melynek inkább múltja van, mint jelene. Érdekes itt idézni az *Annales* második könyvének utolsó monda-

tát, amelyben a szerző arról panaszkodik, hogy a nagy germán vezér, Arminius halála szinte észrevétlen maradt a korabeli történetírásban: „a görög történetírás számára ismeretlen, mert nekik csak a saját dolgaik érdekesekek, de még a rómaiak előtt sem nagyon ismert, hiszen a régít magasztaljuk, mit sem törődve a jelennel” (*Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur; Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus, recentium incuriosi*; II. 88, 3). Ez a tanulság pedig fontos következményekkel jár a múlt tárgyi emlékeinek, például a romoknak a befogadás-esztétikájára nézve is. Ez az elbeszélői világkép sem tanulságosnak, sem mélyértelműen borzongatónak nem látja, látatja a múlt töredezett relikvíáit. Nyilván más lenne a véleménye magának Germanicusnak. Tacitus elbeszéléséből Piso véleményén, illetve az elbeszélői interpretáción kívül az is kiderül, hogy nem volt egységes a kérdés megítélése a római arisztokrácia körein belül sem, sőt voltak ennek a körnek olyan csoportjai, amelyek nagyon nagy figyelmet szenteltek ezeknek a relikvíáknak, és valamiért fontosnak érezték szemlélésüket.

Germanicus Antonius unokája, aki Egyiptom társuralkodójaként Kleopátra mellett a térség utolsó politikailag önálló korszakához és utolsó virágzásához kapcsolódott. Az ő diplomáciai erőfeszítéseinek megjelenítése ellentmondana a megfontolatlan és komolytalan politikai képének, amelyet Tacitus igyekszik rajzolni róla. Mindez szorosan összefügg Tacitus történelemképével: talán valóban szerencsésebb lett volna, ha Tiberiust Germanicus váltja a császári trónon, és nem a mindenképpen szerencsétlen Caligula, ám Germanicus épp annyira távol állt a *mos maiorum* értékrendszerétől, mint a császári hatalom nála elviselhetetlenebb képviselői. Vannak-e jobb és

rosszabb változatai a zsarnokságnak?⁷ Germanicus *curiositas*a ellentétben áll a *constantia*, a *disciplina* és a *severitas* hagyományos értékeivel. Politikusi népszerűsége katonai sikerein túl olyan tulajdonságokra vezethető vissza, melyeket a köztársasági rendet fenntartó római arisztokrácia soha nem ismert el saját erényeként. Furcsa iróniája a történetnek, hogy sokkal közelebb áll ezekhez az erényekhez Piso, aki pusztá eszköznek bizonyul a császári akarat végrehajtásában. Az ő szerepe azonban, ha lehet, még szomorúbb, mint politikai ellenfeléé. Az ifjabb Piso sorsa megismétli az apját: az írásunk elején idézett hosszabb mondatban Tacitus azt beszélt el, hogy Cn. Piso apja, aki következetesen mindig a köztársaság mellett harcolt a monarchisztikus államforma megteremtése ellen, elgyengült a száműzetésben, és kérvényezte visszatérését Rómába (*Annales* II. 43, 2). Az Augustusi propaganda rögtön felismerte benne a lehetőséget: nem engedte meg neki, hogy magánemberként élje az életét Rómában, hanem Augustus mellett kellett elfoglalnia a konzuli széket. Látszólag megtiszteltetés, valójában megaláztatás. A princeps ezzel üzenté az augustusi konszolidáció talán foltokban, elszórtan még létező belső ellenzékének, hogy harcuk véget ért.⁸ Megkötötte vele békéjét legádázabb képviselőjük is. Az apa szomorú politikai karrierje ismétlődik a fiában: látszólagos függetlensége és rettenthetetlensége nem menti meg attól, hogy a hatalom eszközévé váljon – vagy éppen az teszi azzá. Ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van. Vad és szelíd, támogató és ellenző, nyitott gondolkodású és korlátolt – mindenki a hatalmi mechanizmus szolgálatában áll. Nem lett volna jobb alternatíva sem Germanicus emberarcú principátusa, sem Piso dühödt rombolása. Ezt is illusztrálja az egyiptomi történet.

Jegyzetek

- 1 Germanicus egyiptomi útja viszonylag sokat tárgyalt területe a Tacitus-kutatásnak, mert ritkán fordul elő, hogy egy nála elbeszélte eseménnyel kapcsolatban több független történeti forrás is fennmarad (lásd alább). A legfontosabb tanulmányok az utazásról általában: Weingärtner 1969; Hennig 1972; Speidel 2012.
- 2 Ahol másként nem jelölöm, a tárgyalt szövegeket saját fordításban közlöm.
- 3 Tacitus előkészíti Piso főszerepét Germanicus tönkretételében korábbi esetek rövid elbeszélésével (I. 74, 5; II. 39, 3), melyek mind a republikánus kurázi bátor képviselőjeként látatják alakját. Lásd róla: Shotter 1974, 229–245.
- 4 Egy másik szerencsés véletlennek köszönhetően fennmaradt forrás alapján azt is tudjuk, hogy Germanicus keleti küldetésének elbeszélését Tacitus több ponton is sajátos értelmezésének megfelelően alakította. A *Senatus consultum de Pisone patre* szövegéből ugyanis kiderül, hogy korántsem volt olyan közvetlen az összefüggés Creticus Silanus eltávolítása és Germanicus kinevezése között, mint azt Tacitus sugallja. Lásd erről Eck–Caballos–Fernandez 1996; Cooley 1998, 199–212.
- 5 A felirat egyiptológiai szempontú értelmezéséhez lásd Kákosi 1989, 129–136.
- 6 Megtalálható Tacitusnál a római kulturális fölényről szóló szokásos frazeológia is. Ilyen például a *Historiae* egyik részlete, ahol Tacitus arról ír, miért kellett speciális szabályok Egyiptom irányításához a rómaiaknak: „Így látszott célszerűnek, hogy a nehezen megközelíthető, gabonában gazdag, a vallási szokások és a zabolátlanság következtében széthúzó és ingatag, törvényeket nem tudó, hivatalokat nem ismerő országot a császári háznak fenn tudják tartani” (*Hist.* I. 11, 1; ford. Borzsák István).
- 7 Germanicus alakjáról általában lásd: Borzsák 1969, 588–600. Germanicus egyiptomi útjának egyik legfrissebb értelmezése éppen azt emeli ki, hogy a nemes római következetesen monarchikus emlékeket látogat meg Egyiptomban: mintha elbűvölnék a keleti uralkodók hagyományai (Kelly 2010, 221–237). Ugyanakkor, ha nem izoláltan vizsgáljuk az egyiptomi utat (lásd az athéni kitérőről fentebb mondottakat), azt állapíthatjuk meg, hogy Germanicus történelmi érdeklődése egyáltalán nem korlátozódott a monarchikus emlékekre.
- 8 A Pisók republikánus ellenzékiségéről és annak megtöréséről mint a Pisókat (apát és két fiát) megszólító horatiusi *Ars poetica* lehetséges értelmezési keretéről lásd Geue 2014.

Bibliográfia

- Borzsák I. 1969. „Das Germanicusbild des Tacitus”: *Latomus* 28, 588–600.
- Cooley, A. 1998. „The Moralizing Message of the *Senatus consultum de Pisone patre*”: *Greece & Rome* 45, 199–212.
- Eck, W. – Caballos, A. – Fernandez, F. 1996. *Das Senatus consultum de Pisone patre*. München.
- Geue, T. 2014. „Editing the Opposition. Horace’s *Ars Politica*”: A. Ferenczi – P. Hardie (szerk.): *New Approaches to Horace’s Ars poetica. (Materiali e discussioni 72.)* Pisa, 142–172. (Magyarul: „Az ellenzék lektorálása: Horatius *Ars poeticája*”: Hajdu P. (szerk.): *Horatius arcai*. Budapest, 2014, 175–204.)
- Hennig, D. 1972. „Zur Ägyptenreise des Germanicus”: *Chiron* 2, 349–365.
- Kákósy L. 1989. „Germanicus in Theben”: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae* 32, 129–136.
- Kelly, B. 2010. „Tacitus, Germanicus and the Kings of Egypt (Tac. *Ann.* 2.59–61)”: *Classical Quarterly* 60, 221–237.
- Mette, H. J. 1956. „Curiositas”: H. Erbse (szerk.): *Festschrift Bruno Snell*. München, 227–235.
- Shotter, D. C. A. 1974. „Cnaeus Calpurnius Piso, Legate of Syria”: *Historia* 23, 229–245.
- Speidel, M. A. 2012. „Germanicus’ Visit to Egypt”: R. S. Bagnall *et al.* (szerk.): *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, 2905–2906.
- Weingärtner, D. G. 1969. *Die Aegyptenreise des Germanicus*. (Papyrologische Texte und Abhandlungen 11.) Bonn.



Színház romjai Teosban, a mai Törökország területén (Somhegyi Zoltán felvétele)